

Karlovac, srpsko-pravoslavna parohijska crkva sv. Nikole (E. Strohal, Grad Karlovac, 1906)
Karlovac, orthodox church of St. Nicholas (E. Strohal, Grad Karlovac, 1906)

Durdica Cvitanović

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 Odjel za povijest umjetnosti
 (vanjski suradnik)

Izvorni znanstveni rad
 predan 8. 7. 1989.

Crkva sv. Nikole u Karlovcu Arhitektonske i ikonografske odlike

Sažetak

Pravoslavna crkva sv. Nikole u Karlovcu značajna je po svojem smještaju na središnji trg bivše tvrđave, pokraj palače arsenala. Obje zgrade gradio je domaći cehovski i vojni graditelj Josip Stiller. Njezin je patricinij promišljeno odabran, jer je sv. Nikola zaštitnik moreplovaca i grada Karlovca, koji je u svojem ekonomskom razvoju bio upućen na morsku i riječnu plovidbu. Ujedno je zaštitnik pravoslavlja i Rusije.

Crkva je opremljena drvorezbaranim ikonostasom visokog tipa sa 74 ikone, pijevnicama, propovjedaonicom, klupama, dovršenim 1813. Vojvodanski ikonopisac Arsenije Teodorović iz Novog Sada izvedbu ikonostasa prepustio je svojim suradnicima, budući da se Karlovec tada nalazio u Napoleonovoj Iliriji. To potvrđuje i sličnost s ikonostasom koji je A. Teodorović izveo za Pakrac 1800. Pretpostavlja se da je drvorezbarske radove i konstrukciju ikonostasa izvodio karlovački majstor Jovan Dijaković, građanin Karlovca, podrijetlom iz Daruvara. On je izradio ikonostas manastira Pakre. Slike i dekoracije zidova i svodova pripisuju se Dragutinu Inkiostriu, dekorateru i fotografu koji je oko 1900. kraće vrijeme boravio u Karlovcu i dekorirao prostore javne namjene.

Crkva sv. Nikole rijedak je primjer »Gesamtkunstwerka« baroknog klasicizma srpsko-pravoslavnoga kulturnog kruga na prostoru Hrvatske. Ostvaren je pod utjecajem i u tijesnim kulturnim vezama s mitropolijom u Srijemskim Karlovcima i vojvodanskim slikarskim krugom.

Crkva sv. Nikole u Karlovcu podignuta je u razdoblju planskog uređenja užeg središta karlovačke tvrđave, za vrijeme intenzivne izgradnje središta, kada je renesansni kvadratni prostor vojnog kampusa preoblikovan u svečani trg slobodnoga grada – »Paradni plac« – i zaokružen vojnim i sakralnim građevinama. Podignuta je u liniji pročelja palače arsenala, dovršene 1783, u sjeveroistočnom uglu trga, nasuprot velikoj vojarni, koja je oko sredine 18. stoljeća svojom masom omedila trg s istočne strane. Crkva je građena 1786. prema nacrtima karlovačkoga fortifikacijskog i cehovskog graditelja Josipa Stillera, koji je osmišljeno urbanističko rješenje centra tvrđave proveo u kasnobaroknom, klasicističkom stilu. Skladno je uklopio crkvu sv. Nikole u dvokatni gabarit središta, nasuprot franjevačkom kompleksu, na zahtjev građana i Magistrata »da bude na ukras gradu«.

Zahvaljujući mudrosti vladike Petra Petrovića, poznatog borca za prava krajišnika, i obrazovanosti njegova nasljednika Jovana Evgenija Jovanovića, u Karlovcu je izgrađena veća crkva, a ne podružnica parohije u Tušiloviću, pod jurisdikciju koje je crkva tada spadala. Josip Stiller bio je također i graditelj gornjokarlovačke eparhije. On je podigao i rezidenciju u Plaškom. S gradnjom crkve sv. Nikole započinje doprinos srpskoga kulturnog kruga u likovnom životu grada Karlovca i Krajine, utjecaj mitropolije u Srijemskim Karlovcima, središtu suvremenih pobuda u umjetnosti i prekida sa srednjovjekovnom tradicijom. Crkva sv. Nikole izvedena je po uzoru na parohijsku crkvu u Segedinu, jer je takav zahtjev bio postavljen graditelju.

Barokno-klasicistička ploha pročelja – sa zabatnim zvonikom kao sastavnim dijelom pročelja, koje je izvorno bilo prošireno bočnim zidanim kapijama s portalima – ukrašena je jednostavnim klesanim dovratnikom s klasicističkim motivima, sličnim onima na portalima karlovačkih građanskih kuća i crkava u okolici što su ih izvodili karlovački majstori. Jednostavna vanjšina kubusa crkve, na kojoj se čita križni oblik u gibanju krovšta i na bočnim pročeljima, korespondira s tvrđavskom arhitekturom, kojoj je glavno obilježje stroga forma i funkcionalnost.

Križni tlocrt kasnobaroknog tipa prilagođen je liturgijskoj funkciji. Prostorna organizacija unutrašnjosti izdvaja karlovačku crkvu od standardnih modela po kojima su se gradile krajiške crkve. Jednobrodni, izduženi prostor naosa i priprate, u kojem je ugrađena konstrukcija zvonika i kora, orijentiran je po središnjoj osi oltarne pregrade, ritmiziran sistemom pilastara naizmjenično na šire i uže traveje svodene češkim svodovima, koji utječu na dojam prostora. Transept je reduciran na skraćene krakove, bez kupole je i korišten je za prostor soleje i smještaj pijevnica u krakovima. Iza oltarne pregrade u stiješnjenom je zaključku oltar.

Tipološki je crkva varijanta dvoranske crkve sjeverne provenijencije srednjoevropskog kruga i ubraja se u skupinu tzv. pilastarskih crkava (Wandpfeilerkirche). Složena prostorna organizacija monumentalnog je svečanog dojma, a visinu naglašavaju svodovi koje prekidaju popruge sve do snažnog luka pred zaključkom, koji je arhitektonski okvir ikonostasa visokoga tipa.

Crkva je posvećena sv. Nikoli, tradicionalnom patronu Karlovca, zaštitniku mornara i putnika, čudotvorcu i dobročinitelju sirotinje. Gradnju crkve pomogli su imućni trgovci iz Trsta i Karlovca, ljudi zaslužni za privredni prosperitet gradova na moru i rijekama, koji su bili međusobno čvrsto povezani trgovačkim vezama. Posvetom crkve čudotvorcu Hristovu Nikolaju zadovoljene su i tradicija grada Karlovca i tradicija patrocinija pravoslavlja, jer je sv. Nikola bio glavni zaštitnik Rusije.

Zidne plohe i svodovi bili su isprva samo obijeljeni. Prostor osvjetljavaju veliki prozori probijeni u gornjoj razini radi postizanja smirene atmosfere. Nešto kasnije izveden je istančanim ukusom raskošni mobilijar u tamnoj marmorizaciji s pozlatom i srebrom, s kolorističkom paletom ikona slikanih na drvu, da prostor bude svečanost oku i duhu. Premda to nije ostvareno istodobno s gradnjom crkve, osmišljeno je programom, a dovršeno 1813. za episkopa Mojsija Miokovića, kada su državne granice zbog osnutka Napoleonove Ilirije razdvajale za kraće vrijeme teritorij episkopije od mitropolije u Srijemskim Karlovcima. Tako su bile prekinute kulturne veze, ali je ta politička situacija bila razlog da je vojvođanski ikonopisac Arsenije Teodorović iz Novog Sada prepustio svojim sljedbenicima, pomoćnicima svoje radionice, da izvedu ovu veliku umjetničku kompoziciju. Karlovac je dobio *raskošnu galeriju od 74 ikone – cjelovito umjetničko djelo dekorativnog sklada drvorezbarstva i slikarstva, stilski jedinstveno u duhu kasnog klasicizma u klasicističkom prostoru*. Taj karlovački »Gesamtkunstwerk« spada među rijetke cjeline razdoblja klasicizma na širokom prostoru Hrvatske. Ujedno je to posljednji stilski kompleks u Karlovcu u vrijeme nastupajuće građanske kulture bidermajera.

Ikone na tom visokom ikonostasu koje se stapaju s drvorezbaranim motivima, vjerojatno je izveo jedan od suradnika Arsenija Teodorovića u radu na ikonostasu u Pakracu (1800) uz pomoć nekog lokalnoga karlovačkog majstora, možda polikromatora drvene oltarne pregrade, koji je unatoč predlošku bio manje vješt u slikanju likova i prizora. Jače se osjeća klasicistički način slikanja u kompoziciji i koloritu, koji očito ide prema hladnijim tonovima, premda će se o tome više saznati tijekom radova na obnovi. Ukočeni likovi istaknuti su u prvom planu, a način obrade svetačkih plaštava i motivi tkanine sa sitnolisnatim i cvjetnim uzorcima bliži su početku 19. stoljeća. Kompozicije prizora i fizionomije svetaca vrlo su slične onima u Pakracu. Zbog toga je točno uočeno da su *sličnosti s Teodorovićeve radom većim dijelom ikonografske – formalne prirode i da su to tipična teodorovićevska kompozicijsko-ikonografska rješenja*.

Sličnosti s pakračkim ikonostasom zapažaju se osobito u nekim scenama, npr. u prikazu *Vaskresenja*, koje je formalno i kompozicijski preneseno čak na barokni način u pokrenutosti i međusobnom odnosu likova. Primjer vrlo uočljive sličnosti jest u kompoziciji *Rodenja Hristova*, gdje se ponavljaju fizionomije Bogorodice i pastira, a bijela tkanina neobično složena u trokut, na kojoj leži djeteta, osobito je karakterističan detalj. Na prizoru *Posljednje večere* sličnost se može naći i na fizionomijama apostola, posebno u licu Hristovu, koje je istovjetno i u ostalim prizorima, a ponavlja se i na vrlo oštećenim ikonama na soklu.

Na »prestonim ikonama« koje su pomnije radene, kao *Isus Hristos*, *Bogorodica s djetetom* i *Sv. Nikola*, opažamo istu

karakterističnu sličnost fizionomija, ali i onaj pomak likova iz barokne impostacije u klasicizam, kojemu je svojstvena krutost i posebno minuciozno slikani motivi na svetačkim plaštovima. Lice sv. Nikole nema one portretne izražajnosti, ali mu služi isti model. Utjecaj predložaka A. Teodorovića neosporan je i na manjim ikonama sokla, npr. na ikoni *Jestere pred Kserksom*, s upečatljivo ponovljenim starozavjetnim prizorom.

Ruka pomoćnika opaža se na znatno slabije slikanim medaljonima raskošnih drvorezbaranih carskih dveri, na bočnim vizualno manje zamjetljivim ikonama, premda su radene prema predlošcima istog izvora. Također su slabije izvedeni prizori prvog pojasa iznad prestonih ikona. Ova zapažanja vrijede i za ikonice naslikane na pijevnicama, propovjedaonici, arhijerejskom tronu, proskomidiji i na pregradi između naosa i priprate.

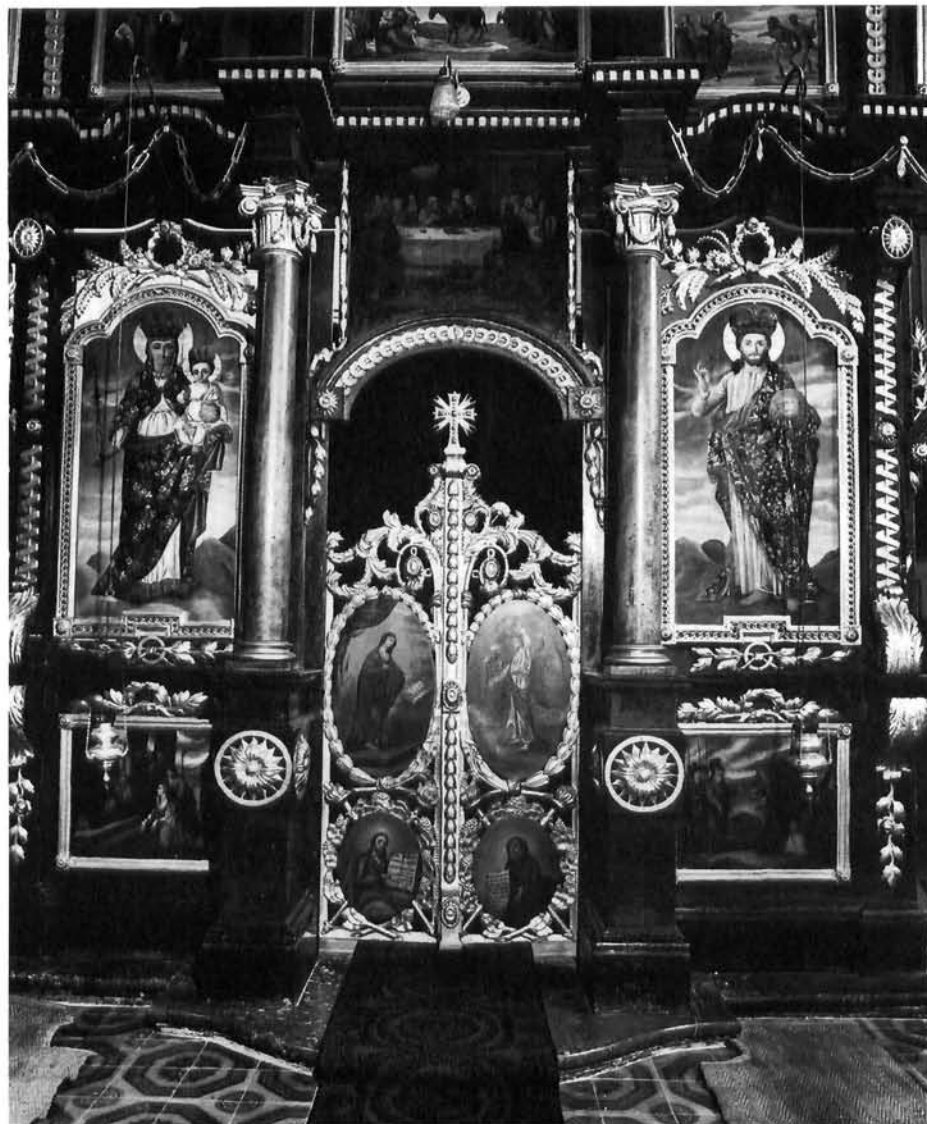
Ikone se nalaze u raskošnom okviru oltarne pregrade i cjelokupnog mobilijara, finog stolarskog rada i drvorezbarstva. Poznato je da se u drvorezbarstvu brže zamjećuje stilski razvoj, pa su ovi umjetnički detalji ravnopravni slikarskim djelima iz tog vremena. Profilirani su okviri ikona rovašeni, ukrašeni girlandama i lovorovim granama. Arhitektura je pokrivena lomljenim trakama i aranžmanima žita, cvijeća i grančica svezanih plisiranim trakama u petlju. Uglovi okvira ukrašeni su rozetama, a u repertoar klasicističkih ukrasa spada i karika koja visi pod vijencem nad prestonim ikonama i teške bujne girlande prebačene između ikona na vrhu u luneti.

Gornjokarlovački episkopi imali su svoje umjetnike. U Plaškom kod episkopa Genadiusa Dimovića boravio je kipar Ivan Musdeka 1791. godine. Njega ne povezujemo s karlovačkim radovima. U tragu smo drvorezbaru Jovanu Dijakoviću, jer je taj »Bildhauer et cives arcularius« boravio u Karlovcu, pa se nalazi upisan u poreznim računima od 1789. do 1806. Stanovao je u unutrašnjem gradu, u tvrđavi. Povezujemo ga s drvorezbarom Jovanom Dijakovićem podrijetlom iz Daruvara, koji je između 1774. i 1799. izradio ikonostas manastira Pakre.

Oslikavanje zidova i svodova prvi put se spominje 1861. u vezi sa slikarom Lazarom Nikolićem. Kasnije, na prijelomu stoljeća, oko 1900, zidove je oslikao Dragutin Inkiostri, dekorater i fotograf, koji je kraće vrijeme boravio u Karlovcu i dekorirao javne prostore.

Crkva sv. Nikole ima svojstva spomenika kulture zbog svojih urbanističkih i arhitektonskih kvaliteta, a posebno je vrijedan dragocjen umjetnički inventar, kao svjedok kulturnih i likovnih potreba grada kojemu je ovaj kompleks završnica umjetničkih razvoja stilske razdoblja klasicizma.

Današnje društvo uključuje u svoj program kulturnog i likovnog života ovo izvanredno bogato nasljeđe. Planira se rekonstrukcija bočnih portala uz pročelje, a dovršena je statička sanacija tornja.

Ikona s ikonostasa crkve sv. Nikole (foto: Slobodan Tadić)
Icon from the icon screen in St. Nicholas (Photo Slobodan Tadić)

Summary

Đurđica Cvitanović

The Church of St Nicholas in Karlovac Architectural and Iconographic Features

The orthodox church of St Nicholas in Karlovac is significant because built in the central yard of the former fortification, adjacent to the arsenal palace. Both buildings were constructed by the native guild member and military builder Josip Stiller. The patron of the church was chosen judiciously because St Nicholas is the protector of seamen and of the city of Karlovac which was economically dependent on sea and river traffic. St Nicholas is also the protector of orthodox religion and of Russia. The church has a tall screen with 74 icons, as well as choirs, pulpit and benches (completed in 1813), all carved in wood. The icon painter from Novi Sad in Vojvodina Arsenije Teodo-

rović let his collaborators create the icon screen, because at that time Karlovac was a part of Napoleonic Illyria. This is confirmed by the icon screen made by A. Teodorović in the church in Pakrac (1800).

It is supposed that the wood carving and construction of the icon screen was executed by the Karlovac craftsman-artist Jovan Dijaković, a citizen of Karlovac who came from Daruvar. He also made the icon screen of the Pakra monastery.

The paintings and wall and ceiling ornaments are attributed to Dragutin Inkiostri, decorator and photographer, who spent some time in Karlovac about 1900 decorating public premises. The church of St. Nicholas is a rare example of an »Gesamtkunstwerk« of the Baroque – classicism in the Serbian orthodox cultural milieu on the territory of Croatia. It has been accomplished under the influence and tight cultural connections with the Metropolija in Sremski Karlovci and painters from Vojvodina.